

Fer memòria de Balmes*

Vivim en un món, on la gent corre el risc de perdre la memòria, amb la conseqüència fatal que això comporta per a la identitat dels homes i dels pobles. En el nostre país —i més concretament en el camp del pensament— aquesta pèrdua de memòria històrica assoleix cotes molt altes. Per una sèrie de raons que fóra massa llarg d'enumerar, tendim espontàniament a menystenir allò propi en favor d'allò que ens ve de fora. És cert que la nostra tradició filosòfica no és comparable, ni pel seu gruix, ni per la seva continuïtat, a la d'altres països europeus. Però tampoco no és del tot menyspreable. Si ens ateníem a l'àmbit cultural hispànic, entre els vuit pensadors que, per una raó o altra han traspassat les nostres fronteres: Gundisalvo, Llull i Sibiuda a l'Edat mitjana, Vitoria, Vives i Suárez a inicis de l'Edat Moderna i Balmes i Donoso Cortés al segle passat, n'hi ha quatre dels països catalans. I això sense comptar amb dues figures tan interessants com Ramon Martí i Arnau de Vilanova.

Pensem per exemple que la primera història de la filosofia que co-neixem, la *Historia, critica philosophiae* de Jakob Brucker, apareguda a Leipzig el 1742, no solament fa esment de Llull, Arnau i Vives, sinó que presenta el primer des d'una òptica ingènuament il·lustrada, com el «primus philosophiae reformato» i que mig segle després, la *Geschichte der Philosophie* de Wilhelm Tennemann, inclou per primer cop Sibiuda, inaugurant així una tradició historiogràfica, de la qual es farà resó Hegel en les seves *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*, en situar Llull i Sibiuda, després de Sant Anselm, en un remarcable primer pla, per damunt del mateix sant Tomàs d'Aquino. Pensem també que el professor Kurt Flasch, en una novella història de la filosofia medie-

* Presentació a Balmesiana, el 9 de juny de 1992, del llibre de MISERICÒRDIA ANGLÈS: *Els criteris de veritat en Jaume Balmes* (Editorial Balmes, Barcelona, 1992), obra amb la qual es doctorà, sota la direcció del Dr. Eudald Forment, catedràtic de Metafisiva de la Universitat de Barcelona, l'any 1990 i obtingué el Premi extraordinari de doctorat.

val que es presenta com a iconoclasta en el sentit que trenca els motlles fins ara consagrats, presenta Lluïll sense cap mena de reticències com a un dels grans autors d'aquella època tan rica i creadora i que en un volum de recent aparició, *Christliche Philosophie im katholischen Denken des neunzehnten und zwanzigsten Jahrhundert*, publicat pels jesuïtes de la Facultat de filosofia de Munic, no hi manca un lloc ben escaient per a Balmes, i ens adonarem potser que el nostre patrimoni filosòfic és lluny de ser tan pobre i vergonyant com alguns s'imaginen. El que passa és que nosaltres, els seus hereus naturals, per incúria o per un afany malentès de novetats, no en fem prou memòria.

Compreneu ara el goig i la satisfacció que m'omplena en presentar ara i ací, en aquesta institució que s'honora amb el nom de Balmes, una obra cabdal sobre el filòsof de Vic, que ens ajudarà positivament a recuperar-ne la memòria, en el cas que l'haguéssim perduda. Abans, però, de parlar de l'obra, permeteu-me que digui unes paraules sobre l'autora. El P. Batllori, en el pròleg que encapçala el volum, observa encertadament que «no és del cas fer una presentació de l'autora, perquè ella es presenta ja tota sola, com a autora d'una dissertació doctoral d'un tema molt ample, coronada amb la màxima qualificació». Els autors es coneixen per les obres. I de fet, des del primer moment, a través de la lectura de la seva tesi doctoral, em va semblar descobrir en Misericòrdia Anglès els trets propis d'una persona que se sent cridada, per vocació, a la recerca. L'estil sobri, despulat de qualsevol joc d'artifici retòric o conceptista, el llenguatge exacte i clar, com d'aquell que va al gra, la capacitat d'anàlisi pregona i minuciosa dels textos i dels problemes, conjuminada de manera espectacular, com observa Batllori, amb síntesis llampegants, la seriositat i l'exigència crítiques que es palesen en el fet d'haver anat a Glasgow per a consultar la biblioteca personal de Hamilton o d'haver emprat per al seu treball vells llibres perduts en diverses biblioteques centroeuropees, reflexaven el tremp de l'investigador nat. La trajectòria ulterior de l'autora ha confirmat amb escreix aquesta primera impressió. Com alguns de nosaltres sabem, la Dra. Anglès duu a terme ara per encàrrec de l'Institut d'Estudis Catalans un treball sobre la relació entre Xavier Llorens i Barba i la filosofia escocesa, que un servidor té l'honor de dirigir.

Ha arribat l'hora de parlar de l'obra. La mateixa autora ens en dóna a conèixer el contingut: «L'objectiu d'aquest treball és l'estudi dels criteris de veritat en Jaume Balmes, tant a través de l'anàlisi directa de les seves obres, com a partir de la indagació de les influències filosòfiques rebudes». L'estudi incideix, doncs sobre un problema epistemològic que la crítica considera unànimament com la principal aportació de Balmes a la filosofia, però ho fa des d'un doble vessant: un de caire estrictament filosòfic o sistemàtic: d'anàlisi de la criteriologia de Balmes i del paper exacte que hi juga el sentit comú, l'altre de caire històrico-filosòfic o genètic: la recerca de les fonts del pensament balmesià a través d'un joc complicat d'influències i refruències, autèntic laberint en el qual hom es perdia, del qual, però, l'autora ha trobat el fil d'Ariadna que li ha permès sortir-ne i desfer definitivament l'embolic.

Balmes ha passat malauradament a la història com el filòsof del sentit comú. Ara, en filosofia el sentit comú no té massa bona premsa. Si Kant havia estigmatitzat l'apel·lació al sentit comú «com el mitjà més còmode per a satisfer l'orgull dels filòsofs sense saber res», Hegel, des de l'autoconfiança de la raó que defineix l'idealisme, considerà que la filosofia no està feta per a la xusma i que només és filosofia si s'oposa al sentit comú, que és «l'encarnació de les limitacions locals i temporals d'un grup de persones». Aleshores, com esmenta atinadament J. Pla, residenciar Balmes en el sentit comú és «convertir-lo en la quinta essència de l'obvietat i de la vulgaritat més *terre à terre*». Hom comprèn el blasme d'Unamuno: «El pensamiento de Balmes me parece rastrero y de poco vuelo: su sentido común un sentido común muy catalán» o la *boutade* d'Eugeni d'Ors: «Ningú que hagi llegit *El Criterio* de Balmes ha arribat mai al Pol austral».

Per això l'autora s'esmerça de bon començament a mostrar que rera aquestes objeccions hi ha un greu malentès. Ni Balmes ni els filòsofs que parteixen del sentit comú l'entenen en la seva accepció vulgar, com a expressió dels prejudicis i opinions majoritàries. Però tampoc l'entenen com un pretext per a no pensar. Apel·lar al sentit comú no és com obrir portes que ja han estat obertes, sinó un plantejament filosòfic amb tant de dret a ser considerat com qualsevol altre. Si Balmes, p.e., afirma que la filosofia recolza sobre la certesa considerada com a fet d'experiència indubtable, no és perquè doni per adquirit el que ha d'esdevenir resultat de la seva enquesta crítica, sinó perquè considera que davant d'un fet d'aital naturalesa, la tasca del filòsof no és negar-lo (cosa que fóra com serrar la branca sobre la qual hom s'asseu), sinó acceptar-lo, com fa espontàniament tot home, i després explicar-lo i justificar-lo. És a dir, es tracta de convertir la certesa natural en certesa reflexiva o, com diria Hegel, d'enlairar la certesa a la veritat. En aquest sentit, com observa encertadament l'autora, Balmes rebutja «l'existència d'un estat de doble veritat, no entre raó i fe com a l'Edat Mitjana, sinó entre raó en estat natural i raó filosòfica cultivada.» Entre l'home natural i el filòsof hi ha una relació de continuïtat, en el sentit que el segon justifica reflexament allò que el primer accepta com un fet de sentit comú.

L'autora, però, no es limita a defensar l'estatut filosòfic de l'apel·lació balmesiana al sentit comú, sinó que delimita també acuradament el seu significat, com a dimensió dinàmica del mateix coneixement intel·lectual, que expressa la tendència de l'esperit vers la veritat i, sobre tot, el situa, com un moment més, necessari, però no suficient, en el conjunt de la criteriologia balmesiana.

Efectivament, hi ha en Balmes tres principis fonamentals: el principi de consciència: penso, doncs jo sóc; el principi d'evidència: una cosa no pot ser i no ser alhora, i el principi de sentit comú: l'evident és ver. El primer és el fonament de les veritats de consciència, el segon de les veritats ideals, el tercer de les de sentit comú. Cadascun d'aquests principis és igualment fonamental, en el sentit que no recolza en cap altre, però també en el sentit que la seva ruïna comporta la ruïna dels altres.

En estricta correspondència amb els principis, hi ha també tres criteris o mitjans de coneixement: la consciència com a criteri de les veritats d'experiència interna; l'evidència com a criteri de les veritats ideals, i el sentit comú com a criteri de les veritats que no s'assoleixen ni per la consciència ni per l'evidència. Cal advertir, però, que per a Balmes l'evidència sola no garanteix la correspondència de les veritats ideals, en si mateixes subjectives, amb l'àmbit objectiu o real. En conseqüència, les veritats d'evidència, o sigui els primers principis o axiomes i els raonaments lògics necessiten del criteri de sentit comú, no perquè hom pugui copsar la relació necessària entre els termes d'una proposició o entre les premisses i la conseqüència d'un raonament, sinó perquè pugui afirmar llur valor de realitat. D'on se segueix òbviament que el criteri d'evidència depèn del de sentit comú i, per tant, que a diferència dels principis, no tots els criteris són igualment fonamentals.

Sortint a l'encontre d'una sèrie d'interpretacions parcials o unilaterals d'aquesta complexa però unitària criteriologia balmesiana, l'autora subratlla encertadament, com ho havia fet el P. Roig Gironella, que principis i criteris constitueixen una tríade interrelacionada. Tots són indispensables per a l'existència del coneixement, del qual cadascun d'ells expressa una dimensió peculiar; la consciència l'existencial o experiencial; l'evidència l'essencial o lògico-racional; el sentit comú o instint intel·lectual la tendencialitat vers la veritat. Per això mateix, per bé que irreductibles entre si, principis i criteris no poden exercir-se aïlladament, ans, de contrari, es necessiten i complementen harmònicament. La consciència se situa en el mateix punt de partença com a intèrpret de l'ordre dels fets. Vetaquí, però, que hi ha quelcom irreductible als mateixos fets de consciència, els processos lògico-deductius amb llur evidència ideal. Però tampoc no és possible de reduir el coneixement a l'evidència lògica. Hi ha quelcom irreductible tant a la consciència com a l'evidència: l'instint intel·lectual. Amb ell Balmes assenyala vers una dimensió necessària del coneixement, que no és ni l'experiència del subjecte, ni el pensament racional discursiu, i que garanteix l'accés a les veritats que no seran mai veritats de consciència ni d'evidència i genera a més a més l'assentiment del valor de realitat dels processos lògico-racionals. El fet que l'instint intel·lectual no sigui conceptualitzable no vol dir que sigui irracional. Ho seria si reduïssim unívocament la raó a l'evidència lògica. Em semblaria que en aquest intent de donar raó de l'interrelacionalitat dels principis i criteris de la criteriologia balmesiana rau l'aportació més valuosa de la primera part de l'obra.

La manera d'enfocar el problema de les fonts del pensament balmesià, objecte de la segona part, ha variat ostensiblement aquests darrers anys. Tradicionalment, hom situava Balmes, juntament amb Ramon Martí d'Eixalà i Xavier Llorens i Barba, en el marc de l'així anomenada «escola catalana del sentit comú». En l'origen d'aquest corrent intel·lectual, que inclou les figures més rellevants del pensament català del segle XIX, hi havia l'influx decisiu de l'escola escocesa, introduïda a casa nostra per Martí d'Eixalà, al qual correspondria així el paper de cap de colla. Tot i comptar en algun punt amb l'aval de Menéndez i Pelayo, la teoria

era massa rodona perquè pogués demostrar-se veritable. Noves investigacions van anar ampliant progressivament el camp de les influències en joc. Hom assenyalà aviat vers Claude Buffier, un jesuïta francès del segle XVII, estudiat entre nosaltres pel Dr. J. Ventosa, la filosofia del sentit comú del qual estaria a l'arrel no solament del pensament de Balmes, sinó àdhuc del dels escocesos. Hom al·ludí també —penso sobretot en el P. Batllori— a un parell de filòsofs jesuïtes seguidors de Buffier, concretament Horvath i Guevara, a través dels quals Balmes hauria arribat a la teoria del sentit comú del jesuïta francès. Finalment, el Dr. Jaume Roura, en el seu esplèndid treball sobre *Ramon Martí d'Eixala i la filosofia catalana del segle XIX*, donava el cop de gràcia a la concepció tradicional en mostrar que, si bé Martí tenia en la seva biblioteca les obres de Reid i Dugald-Stewart, res no ens autoritza a afirmar que fos un importador d'idees escoceses.

Calia, doncs, replantejar el problema de cap i de nou. Es el que ha fet l'autora en la segona part del treball. El punt de partença obligat és una anàlisi acurada de la criteriologia de Buffier i de les referències directes a la seva obra —Balmes n'hauria adquirit el volum a París el 1845— que hom troba en el nostre filòsof. Segueix l'estudi del corrent de seguidors de Buffier, que l'autora anomena «els eclesiàstics eclèctics del sentit comú». Es tracta de setze autors: vuit del segle XVIII i set del XIX, deu d'ells jesuïtes, els quals, bo i partint de la filosofia tradicional, malden per a encaixar els reptes provinents de la ciència i dels nous plantejaments criteriològics del pensament modern: Descartes i Kant, sobretot, però també l'empirisme.

Cal dir que molt pocs d'aquests autors havien estat estudiats aïlladament i mai conjuntament com a escola. Pel que fa a aquest curiós corrent eclèctic setvuitcentista tenim, doncs, a mans un estudi monogràfic rigurosament inèdit. Finalment, i per a tancar el cercle, la recerca es clou amb l'anàlisi de les relacions existents, d'una banda, entre Balmes i els escocesos, i de l'altra, entre Balmes i els escocesos i respectivament Martí d'Eixalà i Llorens i Barba.

El resultat d'aquesta àmplia enquesta és el desmuntatge del clixé tradicional i, en conseqüència, el replantejament global del problema de les fonts del pensament balmesià. Cal descartar de bell antuvi l'influx del corrent primerament al·legat: els escocesos. Balmes no llegí mai Reid i si s'interessa tardanament per Dugald-Stewart i n'adquirí les obres, no fou per ell que formulà el criteri del sentit comú. El mateix cal dir de l'altre influx sovint al·legat: el de Buffier. De fet, Balmes conegué abans la filosofia eclesiàstica del sentit comú que l'autor del qual arrencava. La relació Balmes-Buffier passa, doncs, per aquella. En conseqüència, resta com a font directa i decisiva de la criteriologia balmesiana l'escola eclèctica vuitcentista del sentit comú. Aquest influx s'exercí amb tota certesa a través del manual del jesuïta mexicà, posteriorment desterrat a Itàlia, Andrés de Guevara i Baseozábal, que Balmes utilitzà en la seva primera joventut, com ho prova la signatura que porta l'exemplar conservat en la seva biblioteca: «Soy de Jaime Balmes, estudiante». Dels altres autors del corrent, Balmes conegué

també probablement molt aviat a través de les seves lectures de la Biblioteca Episcopal de Vic, els també jesuïtes Joannes B. Horvath, hongarès i Benedikt Stattler, alemany. Més tard es produí el contacte amb l'obra de l'eclésiàstic lovaniés Gérard-Casimir Ubaghs.

Finalment, pel que fa als dos autors de l'escola de Barcelona, entre Balmes i Martí d'Eixalà no hi ha cap altra relació que el fet que ambdós coincideixen en la importància donada a la consciència i entre Balmes i Llorens i Barba el fet que el segon coneixia el primer, però sense dependre d'ell, sinó clarament i, per primer cop, directament dels escocesos.

Permeteu-me que faci meves, a tall de cloenda, les paraules amb què el P. Batllori clou el seu pròleg: «no he intentat de fer un elogi de l'obra, sinó tan sols un ràpid examen i una mena de nova presentació de caire personal i orientador. Si qualche vegada esdevenen un elogi tota la culpa —val a dir tot el mèrit— recau damunt l'autora».

DR. EUSEBI COLOMER, S.I.
Universitat de Deusto